# Om falsk och sann Upplysning, med afseende på Religionen. En liten populär Skrift ur det Nittonde Århundradet

## Bokutgåva

Tryckt hos Henr. A. Nordström, Stockholm 1811.

---

Om falsk och sann Upplysning,

med afseende på Religionen.

---

Företal.

Denna skrift, som i sin första gestalt var ämnad att blifva en Inledning till ett större Arbete, hvilket Författaren nu mera uppgifvit, innehåller för dem, hvilka följt med sitt tidehvarf ingen ting nytt. Ur Tyska Litteraturen påminna de sig säkert flera skrifter af samma ändamål som den närvarande. Dessa äro ej för Författaren okända; men för öfrigt har hans med dem blott ändamålet gemensamt och de högsta grundsatserna hämtade ur samma Lära. Flere försök hafva hos oss nyligen blifvit gjorda på åtskilligt sätt, till att låta Philosophiens resultater vinna inflytande på allmänna tänkesättet. Mot de flesta kunna de anmärkningar göras, att Författarne dels ej nog bemägtigat sig sitt ämne för att gifva det annan form än ungefärligen den, i hvilken de emottagit det, dels åter ej gjort sig reda för gränsorna emellan det populära och philosophiska Föreställningssättet, eller betänkt hvad skillnad det då kunde vara emellan att vilja göra Philosophien allmän och att profanera den. Författaren af följande blad har på fullt alfvare satt sig ner att skrifva populärt, och, om han lyckats, skulle han anse sig ärad deraf. Fr * * den 3 Okt. 1811.

Tro och Religion äro begrepp, så beslägtade, att man väl öfver allt, så länge Religion funnits, nyttjat dessa uttryck om hvarannan för att betekna det samma. Ty hvad är Tro, om ej en Sanning för Känslan? Och hvad är åter Religion? Det samma – så vida den nämligen skall skiljas från blott vetenskap; och den är ju tydligen något helt annat än vetenskap? Är Sanningen i Religionen trodd, i Vetenskapen insedd, så följer att de i detta afseende äro hvarandras motsats, och att denna motsats strängast skall yttra sig hos all Vetenskaps högsta Representant, hos Philosophien? Hennes första steg är protest mot all auktoritet och en förklaring, att hon ej af någon ting vill tillåta undersökningens fullkomliga frihet att inskränkas. Om den derigenom tycks sätta Religionens sanning på spel, så är deremot principen för allt philosopherande kärlek till det Gudomliga, eller den lefvande tankan, att förnuftet sjelf till sit väsende är en stråle af dess ljus; och allt dess bemödande på Philosophiens bana visar blott olika försök, att ur denna synpunkt lära känna sig sjelf och sitt ursprung. Man ser således att den endast sjelfständigt syftar till samma mål, som Religionen på sitt sätt redan äger, och skulle kunna säga, att, om Religionen stöder sig vid uppenbarelsen af en Gudomlig lära, Philosophien ej är annat än menniskans beständiga bemödande att för sig sjelf förklara och uppenbara denna uppenbarelse[1].

Af det redan anförda torde man misstänka, att ett sådant företag ej vore hvar mans sak. Tvärt om är emellan Sens commun och Philosophi alldeles samma motsats, som den nyssnämnda emellan Insikt och Tro: och detta bär just sitt namn derföre, att det är ett förnuft, som ytterst stöder sig på känsla, och som, då denna känsla är ren och ofördärfvad, med rätta får namn af sundt. För sitt eget lugn nöjdt med sitt eget vittnesbörd,

känner det väl ett högre förnuft finnas utom sig, men det är ett föremål för dess vördnad. Det känner det Gudomliga i Religionens sanningar, som alla hafva en röst för hjertat, men att med svaga ögon söka intränga i djupet af dess hemligheter anser det med rätta såsom ett vådligt högmod. Det är i detta fall altid åtföljdt af en resignation, som ej illa blifvit kallad ett tillfångatagande af sig sjelf. Men om, förändrande sin natur, sedan dess rena känsla blifvit qväfd eller förderfvad, det uppsätter sig sjelf till en fri och sjelfständig magt: om Sens commun, förklarande kort och godt, att det finnes ganska litet Sens commun i Religionen, sjelf framställer sig såsom dess högsta domare: om utan aning om ett högre förnuft det uppträder med alla anspråk af det högsta, ikläder sig vishetens kjortel och förklarar sig för lagstiftare innom hela hennes område; visserligen skall då detta Sens commun i himmelen och på jorden finna många saker, som aldeles ej vilja jämka sig efter dess begrepp; i synnerhet kan man förutse att det angående Religionens höga, uråldriga sanningar skall göra alldeles förvånande upptäckter och gripa sig an med förbättrande, förädlande, bildande – tills det får en Religion lika hvardaglig som det sjelft är. Om en sådan Revolution, hvarigenom egenteligen le Tièrs État i tankans rike gör uppror och tillrycker sig högsta magten – eller hvarigenom Sens commun constituerar sig sjelf till Philosophi – om en sådan Revolution någon tid inträffat, så kunde det blott ske derigenom, att begreppet om deras verkliga motsats hade gått förloradt. Det kunde åter ej ske utan att både Sens commun och Philosophien hade förlorat sin renhet och hela sin ursprungliga bemärkelse. Med det samma voro äfven gränsorna upphäfna emellan Philosophi och Religion, emellan Vetenskap och Tro. Följderna af en sådan Revolution, hvilka lätt kunde blifva sådana, att ingendera mer funnes, förtjente utan tvifvel att betraktas. Den är nu mera öfverstånden. Vi äro på tillräckligt afstånd att kunna betrakta den. Vi böra vara i stånd att bedömma den; ty Philosophien har kommit till sig sjelf och åter upptändt den heliga elden i templets helgedom, der hon framgent, dold för hopens ögon, kommer att vistas. Hon har dragit sig ur societeten, liksom ifrån torgen och allmänheten, hvaraf somlige tagit sig anledning att tro det hon verkeligen gått ur verlden eller förlorat förståndet. Vi tro oss dock i det afseendet äga säkrare underrättelser. Men det vissa är, att hon för evigt uppgett all tanka på beröm hos folket och på pöbelvälde: och efter hennes vaknande till sans, skall också Religionen inträda i sina rättigheter. I medvetande häraf vilje vi skrida till betraktelsen af den Revolution i begreppets verld, hvarom vi talat. Vi torde få att göra med ett helt tidehvarfs odling, som blef en följd däraf. Vi hafve låtit förstå, att det redan vore förbi, och det är så i Chronologiskt afseende. Men med så kall opartiskhet kunne vi ej yttra oss deröfver, som i fall frågan vore om en död person, hvars efterverld vi skulle föreställa; ty funnes ej detta tidehvarf med sin upplysning och sina fördomar ännu lefvande i en hel allmänhet, midt ibland oss, så hade säkert denna lilla Skrift blifvit oskrifven; och i fall det skulle anses som oförskämdt, att den i sin ringhet tillvällat sig domsrätt öfver århundraden, så må denna allmänhet gerna tro, att det egenteligen är fråga om henne sjelf. Vi vilje således ej fördölja att det i synnerhet är det adertonde seklets odling, hvarmed vi skole sysselsätta oss. Det tidehvarf, hvarom vi här tale, var, som det sjelf ofta lät förstå, ibland annat märkeligt för den egenhet: att i intet annat gagneliga kunskaper varit så allmänt spridde, och i intet annat likgiltigheten för Religionen så allmän; det har säkert lika ofta blifvit kalladt otrons sekel, som upplysningens. Man må ej invända mot den förra benämningen, att klagan öfver otro är så gammal som verlden, och gemensam för alla tidehvarf. Förr stridde man mot falsk tro, här klagade man att ingen tro fanns. Forntiden ifrade mot villfarelser i Religion, mot kättare; och denna klagan öfver Gudlöshet är den gamla. Men i middagsljuset af det 18:de seklets upplysning ansåg man ej en gång mödan värdt att vara kättare, och att vilja disputera om Dogm, Tro och Uppenbarelse, var att aflägga bekännelse på att man ännu var långt ifrån den äkta Upplysningen, ej emedan dessa ämnen voro för höga för ett vanligt förstånd, utan emedan i sjelfva verket ingen ting rimligt kunde sägas om dem, trodde man likväl i all enfalldighet. Nå väl! En positiv Religion ansågs af nytta för Staten. Tolerantsen hade sluteligen gått så långt, att den till intet gjordt sig sjelf. Ty det fanns ej mer någon ting att tolerera, om ej just sjelfva denna Religion. – Hade då Upplysningen orätt? eller Religion? eller kanske båda? För att inse detta, behöfver man blott undersöka och beskrifva endera af dem. Till en karakteristik af den senare fordrades ett arbete, troligen fullt af philosophiska undersökningar, i hvilka en populär scribent med rätta har betänkande vid att inlåta sig. Att karakterisera den förra väljer Författaren så mycket häldre till

ämne, som han är god protestant, och sann upplysning och protestantism äro till sit väsende ett. Hvad var då karakteren af 18:de seklets upplysning? och hvad inflytande hade den på Religionen? Sådana äro de frågor, som vi blott i sin största allmänhet skole söka att besvara. Vi vilje derjämte förekomma Läsaren med den försäkran, att man föresatt sig att äga den största tydlighet i föreställningssätt; och hvad man rätt föresätter sig, deri misslyckas man ej gerna.

Först väcker det uppmärksamhet, att detta Tidehvarf just genom titeln af Upplyst hälst skiljde sig från alla öfriga. – I hvilken af tidens vanliga skrifter finner man ej de orden: ”i våra upplysta tider” – ”sedan upplysningen stigit så vida” o. s. v. – Var denna upplysning blott till grad, eller kanske till natur, skiljd från förra tiders?– De hade också sin; men den kallades då vetenskap och lärdom; och man drömde knapt om, att någon annan kunde finnas. – Men dess ämnen troddes så höga, att den genom kunskap bragte dem, som dermed sysselsatte sig, närmare Gud; hopen ansåg den väl också hafva någon gemenskap med Svartkonst – allmänheten väntade att riktas genom resultatet af dessa djupa forskningar, utan att sjelf vilja deltaga i de tillredelser, till hvilka ingen profan borde nalkas – och stundom bröt äfven lågan fram ur Vestas tempel på en gång till ljus och brand, såsom t. ex. vid Reformationen. – Men bröt den också ej i dagen, så trodde man i alla fall det vara menniskan värdigt, att sysselsätta sig med höga och heliga ting, om också ingen märkbar verldslig nytta deraf bereddes. Man trodde att det blott fanns en väg till ljuset – Promethei väg, som hämtade det från himmelen; men att hvar och en skulle vilja tända sin dank vid solen, för att därmed lysa sig till sängs: det ansåg man vara nog mycket begärdt. Om således i den tiden, då upplysning och vetenskap ansågs för det samma, denna var inskränkt till vetenskapens idkare; ehuru inträdet i denna klass var öppet för hvem som hälst, som hade förmåga att dit höja sig; så är deremot känneteknet på den nyare, att den var allmännare spridd, att den var, och var ämnad att allt mer och mer blifva allmänhetens egendom. – Men för att den skulle kunna nå, eller ens kunna tänka sig ett sådant ändamål, följer nödvändigt, att den sjelf äfven skulle ligga helt och hållet innom gränsorna af det vanliga förståndet eller sens commun. Detta är den karakteristiska skillnaden. – Men på detta fält ligger ej någon vetenskap i sträng och egentelig mening; ty på sens commun gör hvar och en anspråk, ehuru många aldeles ej göra anspråk på vetenskap. Att denna sednare i sjelfva verket befinner sig i en högre region, är hvad framdeles skall tydligare visa sig. – Då denna bildning således ej var vetenskaplig, men likväl skulle bestå i förvärfvande af kännedom, så utmärktes den med rätta under ett nytt namn, som omfattade alla de kunskaper som för det vanliga förståndet voro fattliga och användbara. – Detta var upplysning. Snart vände man om satsen: att alla de kunskaper, som för detta förstånd, hvarken voro fattliga eller användbara, utgjorde ej någon upplysning, och hörde ej till ljusets, utan till mörkrets chaotiska region, för hvilken man borde taga sig till vara. Sedan detta allmänna förstånd, detta sens commun gjordt sig sjelf till vetenskapens källa, sjelf blifvit ett lärdt sens commun, och stämplat sina påstående i dogmatisk och vetenskaplig form, var det andra steget snart gjordt, hvarigenom det förklarade sig sjelf för ofelbart, och att utom dess område ingen sann kunskap fanns. Detta var ett ännu betänkligare symptom. Ty att det härigenom hade upphört att förtjena det hedervärda namn, som eljest tillhör det, att det härigenom ej mera var Sundt Förnuft, är ett påstående som jag vill bevisa. – Man skiljer emellan sundt förnuft och lärdom eller vetenskap; ty äfven den aldraolärdaste kan äga det sunda förnuftet i högsta grad af renhet och förträfflighet. Det består ej uti samma kunskaper i alla ämnen, ty det är aldeles ej nödvändigt att det skall känna alla ämnen: den som blott låter sig ledas deraf, gör ej en gång anspråk på allmänt gilltig och i sakernas natur grundad insigt i något ämne – allt nog, att dess kunskaper, för honom sjelf och ur dess egen synpunkt betraktade, äro sanna och för hans behof fullkomligt goda och brukbara. Om de ej för philosophien skulle äga oundvikelig giltighet, det bekymrar honom ej, ty han har aldrig gjort anspråk på någon sådan; om ifrån ett högre läge hans synpunkt till och med skulle synas förvänd, däraf låter han likaså litet förvilla sig, som det olärda ögat förvillas af optikens bevis, att tingen i sjelfva verket enligt optiska lagar på näthinnan måste målas uppnedvända. Hans begrepp äro helt och hållit utvecklade ur hans egen erfarenhet; och de reglor han derigenom gör sig, har omdömet så mycket lättare för att använda på erfarenheten åter. Betraktar man hans kunskaper i och för sig, så synas de utan allt system; betraktar man

dem åter i förhållande till hans läge och verksamhet, så är i dem det fullkomligaste system, ehuru ett system, som man blott kan kalla lokalt. – De äro för hans plats fullkomligt sammanhängande och lämpeliga. Ännu mer: hans omdöme är ej blott innom denna krets träffande och sundt; denna förmåga, i hvilken användbarheten af alla våra kunskaper ligger, van, att hos honom beständigt lita på sig sjelf, utan alla konstiga hjelpmedel, utan förvirringen af en half lärdom (all sådan förslöar oundvikeligen omdömet; om vetenskapen heter det: drick djupt, eller smaka icke!) har derigenom äfven i allmänhet blifvit liflig, skarp och uppfinningsrik. – Anvisa honom ett annat fält för sin verksamhet, sätt honom i ett annat läge, blott ej i ett sådant, som ovillkorligen fordrar de stora och allmänna utsigter, som endera äro Snillets egendom eller ej utan studium kunna vinnas – men eljest öfverallt i samhället, der han blott kan och behöfver verka som enskild; och han skall säkerligen öfverallt, genom den naturliga sundheten och smidigheten i sin Omdömesförmåga, finna sin väg och vara på sitt ställe. – För nya omständigheter i sådant fall, fattas det honom ej nya reglor för sitt uppförande. Han uppfinner dem. Men alla hans reglor hafva det utmärkande, att de äro växta ur tillfället och således gällande för tillfället, att de bära omständigheternas färg, att de äro enskilda. – Förelägg honom en allmän uppgift att lösa: han skall ej svara er, emedan han ej förstår er. Men visa honom tiden, stället, omständigheterna, bestäm för honom den enskilda handlingen: och han skall säkert ge er det bästa rådet, eller vara den bästa som ni kunde välja att handla i ert ställe. – Är denna beskrifning sann, så följer af sig sjelf, att det blotta sunda förnuftet, långt ifrån att anse sig sjelf som vetenskapens grundval, fast mer aldeles ej tillmäter sig sjelf något omdöme i alla vetenskapliga ämnen. – Dess reglor äro alla enskilda: vetenskapen uppställer regeln i sin rena, högsta allmänhet. De förra hänga fast vid tid, omständigheter och förhållande, och förgå med dem. Vetenskapen gäller för all tid, och känner ej andra förhållande än sanningens. Men – kunde man invända – låt vara, att Sunda Förnuftet vanligen ej uttrycker sig i allmänt giltiga, utan i tillfälliga reglor: det är likväl nödvändigt, sakens natur säger det, sjelfva detta namn, äfven som det lika lydande Sens commun, ger tillkänna: att detta sunda förnuft likväl hvilar på någon ting, som är hos alla menniskor gemensamt. Detta gemensamma, som i hvar menniskas förstånd finnes, borde man uppsöka och derpå grunda vetenskapen, t. e. Philosophien, så vore man säker att hon sjelf och alla de öfriga vetenskaper, som blott äro tillämpningar af henne, en gång blefve både allmänt begripeliga och användbara, och således utan tvifvel kunde vinna ändamålet att göra upplysning allmän i alla stånd. – Detta tyckes äfven hafva varit den slutsats, som man verkeligen gjorde. – Jag nekar ej den satsen, hvarifrån man här utgick, men jag nekar den följd, som man ville draga deraf. – Härmed förhåller sig så; att för det Sunda Förnuftet innom dess erfarenhet väl allting är ljus och sammanhang och reda; men det gemensamma, som gör all denna erfarenhet möjlig, och sjelf aldrig kan förekomma i erfarenheten, det yttersta, hvarpå sluteligen alla dess kunskaper hvila, är sjelf ej kunskap, utan Tro. För att ge ett exempel, så beror möjeligheten af all erfarenhet på Naturens egen konsequents och visa inrättning; jag kan ej erfara någon ting förnuftigt i en verld, som ej vore inrättad efter förnuftiga afsigter; men denna supposition om ett beständigt sammanhang i naturen, eller om dess Upphofsmans vishet, hämtar jag så litet ur någon erfarenhet, att jag måste tro derpå, innan jag kan få någon erfarenhet[2]. Att det högsta, öfversinnliga, i det sunda förnuftet blott kan fattas såsom trodt, öfverensstämmer fullkomligt med den ärliga anspråkslöshet på vetenskap och allmänt gällande sanning, som vi anmärkt såsom dess karakter. Ty hvad jag tror, inser jag ej i och för sig sjelf; men det äger sanning för mig. Att vilja grunda vetenskap på tro, är åter en motsägelse. Men jag påstår ej blott, att detta högre vanligen innom sunda förnuftet finnes såsom tro; jag påstår äfven att det omöjligen innom dess sfer kan finnas under annan form. Det finns der blott såsom dunkla, outredda föreställningar; och der slutar gebietet för Sens commun, och vetenskapen tar vid, som derigenom, att den ser dem med andra ögon, förstår att ge dem full klarhet. – Med detta högre må man i allmänhet föreställa sig, att jag menar det öfversinnliga och andeliga. All vetenskap, som förtjenar namnet, är öfversinnlig. Äfven de, som ännu äro vetenskaper mer i sin uppgift än i sjelfva verket, äfven de, som man vanligtvis tänker sig som mäst materiella, äro öfversinnliga. – Hvad söker Chemisten? Ej den eller den blandningen, äfven om den för godt köp kunde uttränga indigo (ehuru, i fall han påfann den, det kunde vara en rätt vacker och riksgagnelig upptäckt); han söker naturens eviga lagar, han älskar dess vishet, och går henne i spåren. –

Jag sade att det öfversinnliga, innom Sens commun, endast förekommer under dunkla och outredda föreställningar. – Det kan ej heller annorlunda förekomma; ty dessa föreställningar äro af den egna beskaffenhet, att om det vanliga förståndet vill bestämma och utreda dem, de ofelbart för det upplösa sig i motsägelser, äfven af den besynnerliga natur, att man har svårt vid att neka någon af de hvarannan motsägande satserna, ehuru de tydeligen upphäfva hvarann. – Man kan taga Geometriens första definitioner till exempel. En mathematisk punkt har inga delar. Låt förståndet söka att bestämma denna föreställning. Det kan räsonnera ungefär så här: En punkt kan jag föreställa mig som yttersta delen af en linea. Men en punkt har inga delar. Det som har inga delar, har ingen utsträckning. Således skulle oräkneligt många punkter ändå ej utgöra någon linea. Derföre kan icke en punkt ej hafva några delar. – Å andra sidan: Det sammansatta måste nödvändigt först uppkomma genom sammansättning af det enkla. En punkt är den enkla delen af en linea. Således måste väl ändå en punkt ej hafva några delar. – På samma sätt går det med definitionerna af linea och yta. Hvad skall man säga härom? Skall man säga, att det ej är sundt förnuft i de hvarann uphäfvande bevis som jag anfördt? De äro likväl ovederläggliga genom alla bevis, som från samma håll kunna hämtas. Men det korollarium skulle man kunna draga häraf: att Geometrien, ehuru dess figurer kunna ritas på tafla, likväl, såsom vetenskap, aldeles ej vistas i det utom oss varande sinnliga rummet; och att således den också, om man så behagar, är andelig. – Den som ej fattar henne så, kan kanske genom henne bli landtmätare; men beviset till första propositionen i Euklides har han ej begripit. – Gäller denna svårighet om Geometriens första satser, så är klart, att den äfven skall gälla om hela vetenskapen. Det samma gäller om alla andra verkliga vetenskaper: och mitt exempel på de motsägelser, hvari Sens commun oundvikeligen förvirrar sig, så snart det, på sitt sätt, vill behandla vetenskapliga begrepp, hade jag lika lätt kunnat hemta ur Physiken, Chemien, Astronomien, eller Medicinen 3; ehuru jag visst ej är hemmastadd i alla dessa vetenskaper. Men de äga alla sin grund, sitt lif i ideen om Naturen, såsom ett enda helt, fullkomligt organiseradt System. Men gäller detta om de lägre vetenskaper, så gäller det så mycket mer om den högsta, om den, hvarifrån alla de öfrigas strålar, som ifrån en brännpunkt, utgå, om Philosophien; och att ideerna: Gud, frihet, evighet, eller hvad för ett philosophiskt begrepp som hälst, bryta sig i kontradiktioner, så snart det vanliga förståndet söker bestämma dem, ehuru dessa kontradiktioner ej finnas för blotta känslan och Tron, vore lätt att visa; och att det således i dessa ämnen omöjligt kan finnas någon kunskap, om ej förnuftet från denna lägre region höjer sig upp till vetenskapens. Men hvad är då Philosophien, om Sens commun aldeles ej der äger någon domsrätt? Finnes det mer än ett slags förnuft? Vill man då ge ett splitternytt förnuft åt verlden? Nytt är det väl så litet, att det åtminstone är lika så gammalt som menniskoslägtet. Men sjelfva frågan kan endast Philosophien sjelf besvara; och der må man söka den upplysning, som denna skrift ej åtagit sig att ge. Med den distinktionen emellan Sundt förnuft och Philosophi: att det ena är ett troende, det andra ett seende förnuft, vore man, förmodeligen föga belåten. – Eller skulle skillnaden bli tydligare på följande sätt? Sens commun består af Tro och erfarenhets- eller vanliga räsonnerade kunskaper. På tro kan man ej grunda vetenskap. Det är en orimlighet. – Med vanligt räsonnement kommer man heller ej åt den. Derpå kan man emellertid taga mathematiken till exempel. Ty man må företaga sig begreppet om en triangel, man må bestämma det och räsonnera dervid så konsequent som möjligt; genom analys af sjelfva begreppet, och dess jemnförande med andra, genom räsonnement uppdagar man likväl alldrig någon af dess inre egenskaper, t. e. den, att i hvar triangel vinklarna äro lika stora med tvenne räta. Det kommer deraf, att Mathematiska sanningar ej äro grundade på räsonnement, utan på intuition eller åskådning: Hvad? om det förhölle sig så med Philosophien! Härmed må vara huru som helst, så bevisar det anförda redan hvad det skulle bevisa: att vetenskapen så litet ligger på det vanliga förståndets fält, att detta förstånd i vetenskapliga ämnen blott kan hafva meningar, aldrig insigt, och således aldrig rättighet att dömma. Det verkeligen sunda förnuftet tillegnar sig också aldrig någon sådan rätt. Häraf följer: att det Sens commun, som tillegnar sig den, ej mera är sundt, och att det, som ej blott tillmäter sig en sådan rätt, utan kallar sig sjelf Philosophi, och påstår, att utom dess horizont ej någon sanning finnes, ej blott förtjenar namn af osundt, utan i sjelfva verket är förstockadt.

En af anledningarna till en sådan Philosophi, som helt och hållet skulle uppehålla sig innom det vanliga förståndets fält, var Lockes lära om menskliga kunskapernas uppkomst. – Enligt den kunde man föreställa sig menskliga själen som en ren tafla, på hvilken de yttre tingen intryckte sina bilder. En enkel sensation gaf ett enkelt begrepp: jemnförelsen af flere sensationer gaf ett sammansatt, och så kunde man af de materialier, som den yttre verlden gaf, så småningom uppföra hela byggnaden af mensklig kunskap. – Hans efterföljare fattade hans lära ännu materiellare än han sjelf. Man förestälte sig menniskan såsom en statue, åt hvilken man gaf ett sinne i sönder, och lät den således efterhand lukta, smaka, se, höra och känna sig till alla sina begrepp. Man kommer ihog Bonnet's och Condillac's försök i denna väg, på hvilka så mycken skarpsinnighet är bortslösad. Härvid uteblef nu visserligen hela den verld af ideer, hvilkas urbilder hvarken falla under något sinne eller någon erfarenhet. Man hjelpte sig i början ifrån den svårigheten så godt man kunde; men för öfrigt föreföll hela läran lätt och fattlig, och var för Sens commun så mycket antagligare, som det sjelf blott äger erfarenhets kunskaper. Man hade ej vetat att Philosophien var en sak, som låg hvars och ens förstånd så nära.

Från början tycktes det således ej vara Sens commun, som gjorde anspråk på Philosophi, utan en Philosophi, som sänkte sig ned till Sens commun och af det blef antagen. I sjelfva verket är detta detsamma. Men det vanliga förståndet vann ej på att herbergera den förnäma gästen. Det vann ej blott ingen ny visshet, utan förlorade äfven den, som det förut ägt. – Vi hafva redan anmärkt, att det yttersta hvarpå Sunda Förnuftets kunskaper hvilar, ej är kunskap, utan Tro. Då det nu företagit sig att vara vetenskapligt, så skulle det naturligtvis en gång falla på den tankan, att göra sig reda för detta högre, hvarom det blott hade en dunkel föreställning. Redan den antagna satsen, att endast erfarenhet är kunskap, borde väcka tvifvel om ej föreställningen om någon ting högre, än den sinnliga verlden, vore en ren inbillning. Men vi hafve redan anmärkt att dessa högre begrepp, eller som de i vetenskapens språk kallas, ideer, då förståndet vill söka att bestämma dem, nödvändigt sönderfalla i kontradiktioner, som upphäfva hvarann. Ingen ting är lättare, än att här finna skenbara orimligheter. – Förr hade Skepticism i vetenskapen blott verkat på detta fält, och på allmänna lefvernet ej haft något direkt inflytande; men det var den tiden, då vetenskapen hade sitt eget fält. Nu var detta fält en öppen allmänning, och kom elden der lös på något ställe, så var det snart brand i hela skogen. – Sens commun hade nu sjelf förklarat sig för vetenskap, och arbetade som ifrigast på en allmänt gällande Philosophi, eller en Philosophi för allmänheten.

Då tviflet, som vi sett, låg så nära till hands, så kunde det ej heller uteblifva: och Skepticism, eller rättare tvifvelsjuka, blef snart hela tidehvarfvets esprit. – Se! det befanns plötsligen, att verlden i årtusenden ärligt trodt på idel orimligheter, och det adertonde seklets menniskor stodo förundrade upp och berättade denna nyhet för hvarannan. Och det hafve vi först sett! tänkte man. Och således äro vi visare än de allesammans! tänkte man sedan. Fördomens bojor äro brutna, vetenskapen ligger ej mer i det Scholastiska grälets lindor, tankan är nu allmän och fri, mörkret flygtar för upplysningens morgonrådnad; hvilken hop af villfarelser skola vi ej antända med dess fackla och offra åt förgängelsen och åtlöjet! Sådant blef allt mer och mer allmänna tänkesättet. Och derpå gick man oförtrutet till arbetet. Man tviflade så skarpt i Religionen, och fann i hast en sådan mängd orimligheter, att af den blott ganska litet återstod, som kunde njutas af en upplyst menniska; likväl med varsamhet, så att man kunde vara på sin vagt mot alla anfall af den gamla vantron. – Den som djerfvast kunde förkasta all tro, qväfva känslan, och, ikládd det så kallade sunda Förnuftets pantsar, hos sig döda all inbillningskraft, ansågs som en hjelte på den nya banan, förvånade hopen med sin fördomsfrihet och fick namn af Esprit fort. Men detta hjeltemod låg ej längre ur vägen, än att sådane Esprits forts snart växte upp öfverallt, liksom svampar ur jorden: och det som skulle förvåna blef snart så alldagligt, att man kunde vara frestad att anse det för platthet. – Men den, som ej kunde vara Esprit fort, måste likväl för all del, och för sitt sunda förnufts ära, åtminstone vara en liten smula fritänkare. Man fick mycket att anmärka vid åtskillige af förra tiders stora Män; ty det fanns säkra spår på, att somlige trott på andar och de mästa på djefvulens existence. Visserligen var det i deras oupplysta tider också en lätt sak, att vara stor Man. – Man tviflade i Moralen, man tviflade i Politiken, i Historien, i allt; men just ej i sin Philosophi; ty

den var sjelfva upplysningens eget ofelbara medel. Tidehvarfvet antog högt namnet af upplysningens Sekel, till efterrättelse för alla kommande åldrar. – Den tidepunkt, då detta ljus var i sin fulla middagshöjd, kan man ej noggrannt bestämma. Men i allmänhet stämmer den in med Fransyska Encyclopedisternas regering i Litteraturen. Frankrike, liksom i de gamla korsstågen, gaf äfven nu exemplet och ägde den mäst lysande framgången i denna härfärd mot mörkret och fördomarna; derföre genljudade äfven dess beröm från ena ändan af Europa till den andra, och man kallade det bland alla de upplysta länderna för det upplystaste 4. – Då man betraktar hela detta väsende, så är detta det bästa som kan sägas till dess förmån: att, då också denna period nödvändigt skulle genomgås, det är väl att den är genomgången. – Men att denna Skepticism aldeles ej är af rätta slaget, om man betraktar den i massa, och undantar några enskilda försök, som förråda en grundeligare syftning, det synes deraf, att detta så mycket beprisade sunda Förnuft, denna redbara Philosophi, tviflade på allt; utan att det föll den in någonsin att tvifla på sin egen ofelbarhet och sundhet. I detta afseende var den beväpnad med en ogenomträngelig suffisance. – Med den gladaste oförsynthet hämtade den ned det högsta och heligaste, den bättre mensklighetens skatter, och befingrade dem för att derom få en rätt klar och handgripelig kunskap. Den handterade dem på samma sätt, som en man ville anatomisera en lefvande kropp, för att få se hvar själen sitter. Dåre! för den mordiska handen har själen redan flytt, och sedan du gräft i inelfvorna, ropar du: här finns ingen! – På samma sätt denna sunda förnuftets Philosophie! Den drog först ner de högre sanningarne innom sin synkrets; och då i denna lägre atmosfer de sågo underliga ut, och tycktes bryta sig i motsägelser, så, utan att eftertänka om detta i sanning så förhöll sig, eller om ej phænomenet kunde komma af strålbrytningen, ropade man blott triumferande: Se! de hänga ej tillsammans. – Här skulle nu allmänheten tillkallas för att se på den nya upptäckten, och hvar och en fann den så klar, att hela allmänheten undrade på, att den ej sjelf tusen gånger förut gjort den. Hvar och en tändes af en ädel ifver, att vid lediga stunder också göra slika upptäckter, utan skonsamhet förfara med orimligheten, obegripeligheten och alla gräliga systemer, samt att med åtlöje betäcka deras försvarare. Aldeles så – för att ej spara mina liknelser – gapskrattar den lägste pöbeln åt Astronomen, om han skulle glömma sig nog mycket, att i dess närvaro påstå, att jorden går och solen står stilla – och besvärar honom med qvicka infall, för det han velat gäcka deras sunda ögon. För att göra liknelsen fullkomligt träffande, fordras likväl, att just denna pöbel skulle tro sig i besittning af den enda sanna vetenskapen, grundad på den ofelbara det sunda ögats Philosophi: att allt är i sjelfva verket, sådant som det synes – att det således skulle vara en lärd och sin pöbel, som inser förträffligheten af sin egen pöbeldom och bragt den i system – och i Astronomens ställe kan man sätta Aposteln, den sanne Philosophen; – så har man en fullständig bild af denna oäkta upplysnings förfarande mot all högre vetenskap, och tillika en i sitt slag ensam tafla af en komplett och till högsta grad stegrad löjelighet. – Jag sade, att man tviflade på allt, utom på denna så kallade Philosophi, som just var tviflets redskap. Detta skulle likväl den äkta Skepticismen hafva gjort. Den pröfvar alltid sina egna vapen. Den enda vetenskapliga tendents, som kunde finnas, sedan Philosophien var sträckt till marken på Sens commun's fält, var, att med obevekelig stränghet utveckla och i alla sina riktningar genomdrifva de kontradiktioner, som yppa sig för det vanliga förståndet i alla frågor, som röra ämnen utom erfarenhetens gräns, och sjelfva grunden af all kunskap och visshet. – Skedde denna operation med skarpsinnighet och consequents, så skulle nödvändigt det resultat framkomma: att aldeles ingen visshet finns i något ämne. Men förhåller det sig så, så kan sjelfva denna sats – Skepticismens resultat – ej heller göra anspråk på visshet; och således har den fulländade Skepticismen, i och med det samma, som den vann sitt mål, tillintetgjort sig sjelf, och fört ett indirekt bevis, att den grundsats, hvarifrån den utgick – som här var den: att utom erfarenheten och Sens commun ingen kunskap finnes – var falsk.

Den förtjensten, att hafva framstält en sådan fulländad, genomdrifven Skepticism, har den förträfflige Skottska Philosophen Hume. Det är ett namn, som Theologerne fordom satt bland de förnämsta på kättarelistan. Det borde tecknas med gyllene bokstäfver, ty han har gjordt mer till återlifvandet af den sanna Religionens anda, än tio Dogmatici. – Hans arbete är afgjordt ovederläggligt genom den ytliga Philosophi, som då fanns; och i de länder, der man ännu hjelper sig fram med de uppstufvade reliquierne af denna Sens

communs Philosophi (och ibland deras antal är hans eget fädernesland), anses det vara satt utom fråga att vederlägga honom. Han sättes å sido som en heterogen varelse, som i sjelfva verket gått för långt. Ty det är väl godt att tvifla och pröfva, och är en föda för själen; men att vara en så genomdrifven, förtviflad tviflare, det går utom all anständighet.

Sedan Hume’s arbeten på denna väg blefvo bekanta, svalkades den allmänna Skepticismen. Man fann att vägen låg ner åt ett djup, för hvars gränslöshet man bäfvade. Man beslöt således att rädda, hvad som räddas kunde, och att företaga en revision af de återstående, för det sunda förnuftet oumbärliga sanningar, att stadfästa dem genom gemensam öfverenskommelse; och öfver dessa skulle det ej mer vara tillåtet att tvifla. Tvifvelsandan vände sig ifrån Philosophien och Religionen inpå borgerliga samhället och politiken; och beredde der sluteligen en af de mäst förvånande Revolutioner, som Historien sett.

Men låt oss se hvad det blef af denna det Sunda Förnuftets Philosophi, sedan Hume skrämt den ifrån vidare framsteg på sin första bana. – Vi hafve sett, att man beslöt till att frälsa de nödtorftigaste sanningar undan tviflets åverkan. Vi skole derföre iakttaga, hvilka och hurudana dessa sanningar voro, hvilka man lät utgöra liksom det luttrade residuum efter den stora Skeptiska processen. Sedan vi betraktat upplysningen i sin pröfningstimma, skole vi nu iakttaga huru den såg ut, sedan den satt sig, eller konstituerat sig som permanent. – Sens communs Philosophi fick nu en annan gestalt. Man hade sett, att Skepticismen kunde bli farlig. Men hvarföre? jo emedan den ville förklara och pröfva allting. Den förklarades nu derföre för ett skadligt gräl, i fall den ville gå så grundligt till väga. Man skulle alldeles ej förklara allt. Den yttersta grunden för all vishet skulle vara någon ting, som ej vidare behöfde förklaring. Och hvad kunde detta vara annat än ett tydligt factum 5? På rena, klara facta skulle således all vetenskap byggas. Den vetenskap, som ej stödde sig på erfarenhet och facta vore ej vidare någon vetenskap. Derigenom var nu grunden för all vetenskap i sjelfva verket så allmänt fattlig, att den kunde kallas handgripelig: och upplysningen var mer försäkrad om framgång än någonsin förr.

Vetenskapen skulle således vara en förklaring af facta, hvilken förklaring sjelf skulle stödja sig på facta. Men facta lär man blott af verkliga erfarenheten. Vetenskapen skulle således blott vara en annan slags erfarenhet, liksom en på förhand gifven erfarenhet. Detta uttryckte man också så här: Vetenskapen skall vara helt och hållet praktisk – all theori skulle vara praktisk; eljest vore den till ingen ting nyttig. Förr hade man satt vetenskapens nytta i sjelfva den vetande förmågans derigenom vunna ljus, skarphet, riktighet, hvarigenom den för alla fall vore färdig och kunde lita på sig sjelf – med ett ord i dess sjelfständighet: och man hade trott att tankan snarast kunde vinna detta, om den tuktades och skärptes i schola hos den stränga, systematiska vetenskapen, som sjelf ej är annat än en till full sjelfständighet utbildad tanka. Man hade trott, att, för att vinna detta, man ej behöfde studera i många serskildta ämnen, utan att gå långt och om möjligt blifva genomdrifven i en enda vetenskap: att alla vetenskaper blott vore serskildta vägar till den högsta sanningens tempel; att för att komma fram, man ej borde gå ett litet stycke på hvar, utan rakt fram på en enda; att den som vill bli universell, först måste veta allt. Men sedan vetenskap hade blifvit en kunskap om facta, så var det naturligt, att mångkunnighet skulle i och för sig sjelf äga ett värde: då hvart enda factum kunde innehålla en sanning, så var ej mer fråga om sanning, utan om sanningar: ju flera sådana man hade, ju bättre vore man utrustad att genomvandra erfarenhetens fält. – Då omdömet är den förmögenhet, som sammanbinder theori och praktik, och på enskilda facta använder de allmänna reglorna, så räsonnerades i anledning deraf så här: om man ger regeln i sin rena, högsta allmänhet, sådan, som den stränga vetenskapen berömmer sig af att uppställa den, så har omdömet ett oändeligt besvär att tillämpa den på erfarenheten och det enskilda fallet; deremot om man studerar erfarenheten sjelf, upptager dess serskildta fall och facta, samt för dem uppställer passande reglor, så kan dessa reglors mängd ersätta hvad som fattas dem i omfattning, så göres omdömet redan på förhand skickligt till erfarenhetens verk, så kan i synnerhet studium af vetenskapen bli hvad det borde vara, en sann praktisk uppfostran för ungdomen, som bereder den att inträda i det verksamma lifvet. Också bestod en stor del af tidens Litteratur i utgifvandet af kompendier, af Läro-böcker

för ungdom och allmänheten, hvari der så kallade praktiska och användbara ur alla vetenskaper var sammanletadt och framställdt till upplysningens befordrande.

Emot det anförda räsonnementet, och i allmänhet mot hela detta förfarande man må grunda det på detta räsonnement, eller på ett annat, eller på alls intet), äro följande tvenne hufvudsakliga inkast att göra. Först och främst: Hvarje regel är ett begrepp, hvart och ett sådant är allmänt, ty det skiljes just derigenom från det enskilda, verkeliga tinget eller fallet. Detta enskilda fall kan ej ligga uttryckt i regeln, som måste passa på flera fall, som med hvarann hafva någon likhet. – Hvarje regel är till sin natur nödvändigt allmän, och fordrar samma operation af omdömet, samma församinnligande genom inbillningskraften, för att kunna tillämpas. Således är den svårigheten, som man vill spara omdömet, alldeles ej häfven. Edra reglor måste ändå alltid bli allmänna reglor. Er theori, ni må kalla den så praktisk ni behagar, kan sjelf alldrig vara praktik. Emellan dessa båda saker är ju en tydelig skillnad? Edra erfarenhets-reglor, så väl som vetenskapens, äro således allmänna. Men det är den skillnad dem emellan: att erfarenhets-reglorna omfatta vissa klasser af facta; ehuru allmänna till sin form, äro de således enskilda till sitt innehåll: Vetenskapens regel är deremot i allt afseende universell, har ej att göra med enskilda ting, utan med tingens natur i allmänhet. Men denna tingens natur är också vårt eget förnufts natur; huru skulle eljest i allmänhet förnuftet kunna begripa naturen? Insigt i vetenskapen ger mig således insigt i mitt eget förnufts beskaffenhet, dess natur och dess ordning. Ett sådant studium borde således fullkomligt fördubbla förnuftets styrka; ty förnuftet handlar ej blott – det är dess natur, (men det kan också handla som tro och känsla) – det handlar nu med insigt i sitt eget handlingssätt. Det ser, ej blott, det vet af att det ser. Ett vetenskapligt studium är således högst vigtigt, ej för de saker jag derigenom lär att känna, ej för kunskapens materiella innehåll; men i allmänhet för kunskapen i sig sjelf betraktad, för fullkomnandet af min organ att fatta den. – Men ett sådant studium för mig ju utom all erfarenhetsgräns? Hur skall jag då taga mig ut ibland de tusende olika ting och fall, som i verlden möta mig, om jag ej sökt att på förhand förnämligast göra mig bekant med dem, eller lagt mig på den praktiska vetenskapen, som är grundad på facta? Detta leder mig till mitt andra inkast.

Denna vetenskap kan dock omöjligt omfatta alla facta, och, ehuru ej sparsam på reglor, omöjligt äga reglor för alla fall. Den upplysning jag derigenom vunnit, hjelper mig således blott i förutsedda vanliga fall, der vanan i alla fall sluteligen hjelpt mig. Men vid ett ovanligt, oförutsedt? Der lemnar den mig i sticket. Detta är en olägenhet vid den så kallade praktiska upplysningen. – Vi hafve anmärkt, att då all regel är allmän, omdömets operation för att använda den på det enskilda fallet altid blir den samma. Men låt också vara att omdömet har lättare att använda en regel af mindre än en af vidsträcktare omfattning i afseende på sitt innehåll; låt vara att man för att ännu mer lätta denna tillämpning och göra vetenskapen fullkomligt praktisk, reducerar den till blott beskrifning på facta och på sjelfva praktikens handgrepp; – så ökes derigenom först den redan anmärkta olägenheten; ty hvad man vinner i detaljen förlorar man i vetenskapens omfattning: och dessutom uppstår deraf en annan olägenhet, som är ännu förderfligare. Ty derigenom, att ifrån ungdomen en sådan mängd facta med dertill hörande reglor och beskrifningar inproppas i hufvudet, för att i en framtid underhjelpa omdömet i det verksamma lifvet; så vänjes detta omdöme ifrån början att lita på främmande reglor och hjelpmedel, som för förståndet äro så mycket mer främmande, som de, såsom tillhörande strödda facta, ej sins emellan äga något sammanhang. I säkerheten att alltid hafva dessa konstiga hjelpmedel att tillgå, behöfver det aldrig lita på sig sjelf, aldrig sjelf vara verksamt. För vanliga fall har man lärt det en Theoretisk slentrian, som den blott behöfver göra till en praktisk slentrian. I ovanliga, pröfvande händelser är det fullkomligt rådlöst. Den overksamhet, hvari det slumrat, har gjort det allt slöare; den praktiska upplysningen, som med alla sina reglor, och beskrifningar och rikedom på erfarenhet och facta skulle hjelpt, har stjelpt det; och man kan inse möjligheten deraf, att genom lutter upplysning bli allt dummare och dummare.

Men detta är ej blott en möjlighet, det är en nödvändig följd af den slags upplysning, som vill göra all vetenskap till en beskrifning på facta, all vishet till en utanläxa af erfarenhets-reglor, all theori til praktik, en

följd af den derpå grundade berömda praktiska uppfostran, som har en afgjord afsky för all verkelig, sträng och systematisk vetenskap, såsom ett onyttigt gräl, och skryter deraf, att redan på förhand hafva gifvit sina elever hela den redbara erfarenheten till lifs i boken, innan de ännu i sjelfva verket äga någon erfarenhet. Ej under om derföre den verkliga erfarenheten sällan gör dem visare; ty dess verk är redan på förhand bortfuskadt! – Hvad vi sagt är en nödvändig följd; ty sjelfva grundsatsen hvilar på en afgjord orimlighet, och skall således nödvändigt, då den sättes i verket, bringa oreda åstad. Denna uppenbara orimlighet är den: att man genom något slags vetenskap skulle kunna ge erfarenhet, att sjelfva theorien skulle vara praktik. Det är orimligt. Erfarenheten sjelf kan endast lära erfarenhet: det står ej att hjelpa. – Praktik kan man endast lära, derigenom att man sjelf försöker den: och det finns ingen Theori i verlden, som kan innehålla konsten, att i praktiken icke fela. – Här är ett ställe, der en tydligare insigt i den sanna upplysningens väsende kan bli en följd af hvad vi sagt. Om man vill bibehålla namnet upplysning, så måste man medge, att det finns två slag deraf, som bägge äro sanna: – den falska uppkommer genom en förvirring af bägge slagen. Det första är Sunda Förnuftets egen upplysning, som det ej blott kan fullkomligt vinna utan allsköns lärdom och vetenskap, utan äfven omöjligt kan vinna genom dem. Denna upplysning består i rena erfarenhets-kunskaper, hvilka endast erfarenheten kan ge, med ett ord: uti verklig erfarenhet. – Vi hafve redan förut anmärkt, att sådana äro alla det blotta Sunda förnuftets kunskaper. De äro i all bemärkelse dess egna, de äro födda af dess egen erfarenhet, och de lefva deri. Dess reglor äro sanna, ej i allmänhet, men för deras tid och tillfälle, och i detta afseende förträffliga. De äro genom ingen Theori bibringade (som också vore omöjligt, ty Theorien kan ej upptaga det rent af tillfälliga), de äro genom egen eftertanka uppfunna, med ett ord: denna upplysning är rent af praktisk, och det theoretiska, om det så kan kallas, deri, är födt af Praktiken sjelf. Den innehåller hvarje menniskas enskilda erfarenhet, och för att vinna den, måste man ej läsa, utan lefva. – Den falska upplysningen i detta afseende är den, som tror sig genom någon slags vetenskap på förhand kunna ge denna erfarenhet, som försöker det orimliga att sätta det rent af praktiska i Theori. Denna nyssnämnda slags upplysning är för alla menniskor tillgängelig. Hvar och en förvärfvar den i mer och mindre grad, och den lärdaste kan ej förvärfva den på annat sätt, än den olärdaste. – Det andra slaget af sann upplysning är den rent af vetenskapliga. I det rena sunda förnuftet är väl tankan liflig och verksam, men den hvilar i högre ämnen, och ytterst på tro. Den är således ej sjelfständig. – Denna sjelfständighet ger vetenskapen; ty tankan får derigenom insigt i sitt eget väsende, och handlar med fullt medvetande af sin frihet. – Vi hafve sett, att om det blotta sunda förnuftet, utan vetenskaplig insigt, gör dessa högre ämnen til föremål för sin kunskap, det ofelbart invecklar i motsägelser, som det ej kan upplösa, är nödvändigt utsatt för den olägenheten att ensidigt antaga eller förkasta, och derigenom förlora sin egen sundhet. – För den högre upplysningen finns ej denna olägenhet; ty vetenskapen inser det skenbara i dessa motsägelser. Det är således för Sens commun's egen sundhet nödvändigt, att den vetenskapliga upplysningen finnes, på det, att om sens commun förvillar sig genom anspråk på vetenskap, och förhärdar sig i fördomar, den må kunna upplösa dessa fördomar och återgifva det sin renhet. Den vetenskapliga upplysningen jemnförd med den lägre, står således i den styrandes plats.

Vetenskaplig odling är således hvad som bör utmärka de högre klasserna i samhället, hvilka man känner under namn af de bildade. Det är hos dem som de insigter finnas, som leda statens rörelser. De äro stats-kroppens tanka – den sjelfständiga styrande kraften i samhället. Det är deras skyldighet, att ej blott handla efter enskilda reglor, uppkomna genom enskild erfarenhet – det duger ej, då man handlar med afseende på det hela. De måste handla efter allmänna reglor, och sådane uppställer blott vetenskapen. – Men vetenskapen uppställer dessa reglor som ren Theori, utan afseende på någon enskild stat; hur skola de således användas? Här äro vi åter vid den förra svårigheten, som skiljer all Theori och Praktik åt. Men denna svårigheten är blott oöfvervinnelig för den, som ej kan begripa att de måste vara skilda åt. Afståndet emellan dem kan endast omdömeskraften fylla: och den är en förmåga, som väl genom erfarenhet och vetenskap kan skärpas, men omöjeligen theoretiskt läras. I praktiken beror således äfven den vetenskapliga upplysningen helt och hållet på omdömet och erfarenheten. Men om dess göromål är svårare, då den har

allmänna, och det sunda förnuftet blott enskilda reglor att använda, så har den också större tillgångar. Omdömet har här redan blifvit skärpt i vetenskapens schola, innan det använder sin vetenskap på erfarenheten. Liksom den falska upplysningen i förra afseende var den som ville göra det rent praktiska till Theori, så visar den sig här i det bemödande, att i sjelfva vetenskapen kunna fånga erfarenhet, att göra Theorien sjelf till Praktik: bägge förvillelserna äro en och den samma. Det kan nu ej ske på annat sätt än genom en annan slags gröfre Theori, som skulle vara en genväg emellan Theorien och Praktiken. Men en sådan genväg är omöjlig; ehuru han verkeligen blifvit försökt i den så kallade praktiska upplysningen med dess åtföljande praktiska uppfostran, som, emedan den, född af förvirring i begrepp, har velat försöka en omöjlighet, också blott verkat halfhet och förvirring, så i Theori som Praktik.

Af alt detta kan man sluteligen draga denna följd: Att befordra upplysning är ingen ting annat än att befordra vetenskaplig odling i högsta möjeliga stränghet och renhet. – Den olärda slags upplysning, som vi nämnt, behöfver ingen befordran. Den befordrar sig sjelf, och hindras af ingen ting annat, än om man vill göra den till en halflärd upplysning. – Om det praktiska må man vara obekymrad. Den äkta vetenskapen, sanningen, är ett lefvande väsende. Den gör sig praktisk sjelf. Den har ljusets natur. Ljuset kan man ej befordra bättre än om man lemnar det fritt. Och står Solen i sommarglans på höga himlen, så behöfver man ej sörja för värma6. Vi återgå till den afbrutna beskrifningen. Vi hafve anmärkt, att sedan upplysningen hade upphört att vara skeptisk, den företog sig att grunda all vetenskap på otvifvelaktiga facta, eller att göra den praktisk. Att närmare beskrifva det inflytande, som denna grundsats hade på serskilda vetenskaper, hör oss ej till. – Philosophien var en sammangyttring af sådana facta, som kallades Philosophi öfver naturen, då dessa facta voro yttre, och Philosophi öfver menniskan, då dessa facta i synnerhet voro de serskilda föremål, som företedde sig innom menniskan sjelf. – Vi skole blott efterse, hvad inflytande denna upplysning hade på Moralen och Religionen.

Moralen skulle naturligtvis också grundas på ett säkert factum. Följden blef att den förlorade sin gamla bemärkelse, och ej mera blef läran om hurudan menniskan bör vara, utan läran om hurudan hon är. Vid efterseende i menniskonaturen, fanns intet factum handgripligare, än att hvar och en älskar sin egen fördel. I Egennyttan hade man således en skön princip för moralen, och just en så mångtydig som behöfdes sedan den enda rätta gått förlorad. Ty nyttigt och onyttigt kan all ting vara, allt efter det ändamål för hvilket det användes. Bort således med de der urgamla, råa dygderna, som rent ut påstå att menniskan bör uppoffra sin fördel och hela sitt sjelf för ett högre mål! Att alla dessa egna nyttor tillhopa skulle sammanfuska en allmän nytta, för eget bestånds skull, det blef det högsta målet. Om egna fördelen då stundom tillät sig att tala strängt, så blef dygden så mycket artigare. Ty för att komma helskinnad fram emellan alla dessa lika egennyttiga och lika moraliska principer, och deras principaler, fordrades visserligen fördragsamhet med hvarann, mildhet, öfverseende m. m.: detta kallades Tolerants, Humanitet, och dessa Dygder, som innefattade summan af all upplysningens förträffelighet, upphöjdes såsom tidehvarfvets eviga prydnader. En tradition hade tillagt Forntidens Stater medborgerliga dygder i hög grad. Nå väl! man lemnade dem den äran; men deremot påstod man på det högsta, att nu först menniskan kommit så långt att hon blifvit rigtigt menniska, och ej behöfde skämmas för sin mensklighet med allt hvad dertill hörde. För att ej en sådan skatt skulle händelsevis gå förlorad, beslöt man att enkom låta till efterverlden komma en race af sådana menskliga menniskor, och i hast upprättades en mängd philantropiska anstalter och undervisnings- och bildnings-institut, hvilka dock, på det att ej så dyrbara plantor, sjelfva framtidens hopp, genom någon åverkan skulle förstöras, samtelige kommo att likna drifhus. Derifrån skulle då den efterverld utgå, som ej behöfde några hjeltar, några svärmande snillen, staters och systemers omkullstörtare, utan skulle bestå af idel bildade menniskor, som makligt skulle sitta ner, befordra jordens fruktbarhet under njutningen af huslig sällhet, sprida humanitetens söta lukt öfver hela verlden, och sluteligen innom några år uppnå mensklighetens högsta mål – den tid, då mat ej fattas för någon mensklig mage. O J Upplysare, J Bildare, J Humanitetens Förädlare! Hvilken tordöns-storm har ej väckt Er ur edra ljufva matsmältnings-drömmar för mensklighetens bästa, och framsopande förstört edra kålgårdar, edra drifhus, edra philanthropiska anstalter,

ja sjelfva edra stater! Och mensklighetens gyllne mål, som J tyckten Er kunna fatta med händerna – ack! det är oss undanryckt på millioner års afstånd!

Jag gitter ej i alla deras utgreningar uppspåra följderna af denna usla moral, som satte just den egenteligen omoraliska principen i mennisko-naturen (låt vara att den ock kallades lycksalighets-begär) upp till laglikmätigt herravälde – följder så mycket förderfligare, som denna lära ej dvaldes innom Scholorna, utan för sin stora begriplighet blef populär, gängse, i synnerhet hos de så kallade bildade stånden, och snart sjelfva den vackra verldens goda ton. Jag gitter ej beskrifva hela det system i tänkesätt som häraf borde uppkomma. Grundsatsen är gifven, och man kan sjelf efter behag utveckla den i all sin konsequents af uselhet. Allt nog: om en sådan lära, som denna, griper in i ett helt tidehvarfs bildning och blir allmän ton, och likväl ej lemnar efter sig ett kraftlöst och förderfvadt slägte, så är detta det största bevis att mennisko-naturen är starkare än alla moraliska sjukdomar. Otvifvelaktigt äger den i sig en stor helande förmåga; men att brytningen i det onda är åtföljd af de häftigaste symptomer bestyrker all Historia, och äfven dagens.

Låtom oss blott efterse hvad förändringar häraf följde i de Religiösa begreppen! Religionens urgamla Lära, att sjelfva sinnlighetens bojor äro en följd af ett menniskans fall, af en förut åsamkad och ständigt vidlådande skuld, den fanns nu mera så afgjordt olämpelig, att man väl kunde tillåta sig ett oskyldigt löje öfver denna dogm, såsom en lemning från mörka, barbariska tiden. Ty, sedan den egennyttiga principen i mennisko-naturen blifvit förklarad för den rättmässigt ledande, och det förut ej var fråga om att kufva någon annan är just den, hvad var då naturligare än att menniskan nu af naturen befanns vara god och begåfvad med de bästa böjelser? – Religionen säger, att menniskan af egna krafter ej förmår göra det goda – blott det rena uppsåtet är i hennes magt. Det verkligt goda kommer ofvanefter från en högre hand. Den dygdiges gerning är således altid utan egen förtjenst. Hans förbindelse, hans högsta mål uppfylles alltid af en Gud i hans ställe. – Nu skulle ju dessa läror vara orimliga, obegripliga, på det högsta stridande mot allt begrepp om mennisko-naturens värde? Genom en besynnerlig förväxling af begrepp hade det nyttiga, i stället för det goda, och med namnet deraf, blifvit satt till menniskans mål. Men den som söker det nyttiga, söker ju ett mål som allt för lätt kan vinnas? Hans gerning har således förtjenst, och för honom behöfves ingen Försoning. Han tviflar ej att man ifrån det nyttiga skall hinna till det ändå nyttigare och sluteligen till det aldranyttigaste – den gyllne tiden då alla menniskor äro nyttiga af alla krafter, och mensklighetens högsta mål är hardt när. Dertill behöfs då föga någon Försyn, utan i synnerhet goda Ekonomiska Författningar, Handel, Sjöfart, allt mera upplysta Regenter, och allt mera upplysta Nationer i att utfundera och begagna sig af de rätta medlen till allmän välmåga m. m., hvilket allt kan finna sig och hafva sin gång intill ändan, utan att man derom behöfver serskildt besvära på högre ort. Naturen tarfvar också föga en Gud, sedan hon en gång blifvit ordenteligt skapad och inrättad. Ty, ehuru utan allt eget lif och förstånd, är den likväl det aldrafullkomligaste machineri, hvarpå den högsta magten blott behöfver agera såsom ett lod eller tyngd, eller genom en stöt – såsom Astronomerna försäkra har varit fallet i början med himlakropparna – för att hålla alltsamman i sin rigtiga gång och ordning. – En religiös odling till sina grunddrag så beskaffad, skulle nödvändigt blott bruka Religionen såsom ett medel att inskärpa sin moral. Långt ifrån att predika föragt för det verldsliga, skulle Religionen tvärtom lära huru man dermed på bästa sätt skulle umgås. Man fann att den, utom sin nytta för sedligheten, äfven kunde hafva sina stora förtjenster om åkerbruk, slöjder, potatoes-plantering, med ett ord, om Statshushållningen, och både hon och hennes tjenare sattes så småningom i Ekonomiens tjenst. – Hur gick det då med dogmerna? – Vi komma till dem. Den Skeptiska Perioden af tidehvarfvet, som var för blind att kunna se någon Gudomlig uppenbarelse, hade mer och mindre högt förklarat sig emot all uppenbarad Religion, och tämmeligen tydligt låtit förstå, att all sådan på sistone hade sin grund i Prästbedrägeri och Fanatism. Men nu hade man fått en utomordentelig respekt för allt hvad som var factum, såsom det enda säkra i all mensklig vetenskap. Uppenbarelsen var ju också ett factum? Att nu Tron på en uppenbarelse omöjligt kan grundas på öfvertygelse om ett factum, eller på Historisk visshet, om också den aldravissaste, utan måste bära vittnesbörd med sig sjelf om sin inre Gudomlighet, det är väl tämmeligen tydligt, det vet hvar och en, som läst sin Rousseau eller Lessing. Men här var ej fråga om

Uppenbarelsens Gudomlighet, utan frågan var att för den få ett dugtigt fotfäste på jorden. Här förekommo således om Uppenbarelsen de vanliga frågorna vid hvart och ett Historiskt factum. Vid hvad tid skedde den? genom hvilken? i hvad Nation? under hvilka omständigheter? Allt detta skulle undersökas, för att ge Uppenbarelsen sin fulla factiska rigtighet; utan att man betänkte, det en sådan är för Religionen högst likgiltig och främmande, och att en Gudomlig Uppenbarelse, om den också i en viss tid visar sig kungjord och allmän, likväl till sitt väsende är Evig, och att det är vid väsendet, som man skall hålla sig. Paulus kallar Predikan om Försoningen hemlighetens uppenbarelse, den af evig tid härtills förtegad varit, Epist. Rom. 16: 25, som har fördold varit i Gudi, Ephes. 3: 9, och 1 Cor. 2: 7. Johannes säger, att han kungör det eviga lifvet, hvilket var när Fadren och är oss uppenbaradt, 1 Ephes. 1: 2. Och jemnförd med dessa uttryck får det stället i Uppenbarelseboken en djup betydelse, der det säges om Lambet, att det är dödadt ifrå verldenes begynnelse, 13: 8. Men hvar var nu sinnet för dessa äkta religiösa och sublima ideer? Man såg ej i Bibeln mera det lefvande, Gudomliga Ordet, som i begynnelsen var när Gudi, utan fäste sig i synnerhet dervid, att det var en bok, som vissa Judar skrifvit på en viss tid; man fäste sig i synnerhet vid besvarandet af de nyssnämnda frågorna, för att befästa Uppenbarelsen som ett säkert och bevittnadt factum. Men äfven i denna nakenhet stridde den mot en hop andra facta, som man upptäckt i mennisko-naturen, och hvarpå man byggt den moral och den torftiga så kallade naturliga Religions-lära, som vi till sina grunddrag karakteriserat. Men emellan stridiga facta, af hvilka man ej vill helt och hållet uppge någondera, står ingen öfverensstämmelse att tillvägabringa, annorlunda än genom jämkning: Och då denna så kallade naturliga Religions-läras sanningar dageligen inför ögonen voro allt för mycket bestyrkta för att kunna eftergifvas, så blef det Uppenbarelsen med hvilken under hand jämkningen företogs. Härvid kom nu den synpunkt, under hvilken den betraktades, förträffligt till pass: den betraktades naturligen ur synpunkten af Historisk visshet. Men ett Historiskt factum fordrar Historisk förklaring, och tillåter ju flere förklaringar ju aflägsnare det sjelft är. Efter olika förklaringar åter kan sjelfva factum bli ett helt annat. Man nekar det ej; men det kan lika väl förändra natur. Detta var ett förträffligt fält för Exegetiken eller Tydningskonsten, som nu begynte att i Religions-läran spela högsta rollen. Uppenbarelsen var till sin Historiska grund Judisk. I bekantskap med denna Nations och dess slägtingars språk, häfder, karakter, seder, bruk, i kunskapen om landet, om tidehvarfvet och omständigheterna, i hvilka och under hvilka den kungjordes, låg således den enda nyckeln till Uppenbarelsens rätta förstånd. Man inser att, om Uttolkaren ej innom sig sjelf ägde Religionens lefvande förstånd, han skulle bruka sin nyckel förgäfves; men man inser tillika möjeligheten af tusen olika förklaringar af de facta, som förekomma i Religions-lärans Historiska urkunder, och tusen olika följder deraf för läran sjelf, utan att dessa facta ändå på något sätt nekades: man inser möjeligheten att af dessa olika följder slutligen draga ur Bibeln en hel annan lära – och hvilken? naturligtvis den som öfverensstämde med de Religionsbegrepp och den moral, som man trodde sig hafva hämtat ur sjelfva mennisko-naturen, och ansåg såsom ovedersägeliga. Man behöfde blott hålla sig vid det tillfälliga och nationella i de heliga skrifterna 7. Voro de stundom till sin klara ordalydelse allt för stötande mot de nämnda begreppen; kunde man ej få fatt på något förgätet öfterländskt bruk, på någon sedvänja i en smutsig vrå af Palestina, hvarigenom uttrycket kunde annorlunda förklaras; kunde det ej mildras genom jämnförelse med andra ställen, eller genom uppspanande af ordens olika bemärkelser i alla öfterländska dialekterna, så gingos sådana ställen endera med stillatigande förbi, eller också anades merendels ändå i dem någon besynnerlig och djup visdom af det nya Testamentets helige Författare, hvarigenom de lämpat sina föreställningar efter sina åhörares begrepp och på ett oändeligen slugt sätt rättat sig efter vissa oskyldiga, bland deras tids allmänhet rådande, fördomar, för att skaffa sin Gudomliga lära insteg 8. Denna vishet gjordes alltid serdeles afseende på, och var hvad man hos dem ej kunde nog beundra. Såg man då i sin menlöshet ej, att man tydeligen beskylde dem för dumhet? De stodo upp för att förkunna det eviga lifsens ord, gällande för alla tider. Och de bemödade sig att lämpa det efter sin tids uselhet! Och de märkte ej, att ju mer det lyckades dem, ju mer skulle det bli olämpeligt för alla öfriga tider! – O hvilken vishet hos en Gudomlig läras förkunnare! Och på denna slughet kunde man lägga så mycken vigt i skrifter, som andas den renaste konstlöshet, den heligaste, ja en Gudomelig enfald! Var det genom denna feghetens visdom som Luther

utförde sin Reformation? eller var han nog ovis att med öfverlägsen kraft stöta fördomen och lögnen midt för pannan? Hade det gått häftigt till med sjelfva hans Reformation, så gick det sednare reformerandet af hans reformation så mycket stillare. Orsaken var, att Religionens historiska visshet nu i synnerhet begynte att behjertas. Men Historisk visshet är helt annat än förnufts-visshet. Den förra har sin visshet på sitt eget fält, men kan alldrig göra anspråk på mer än förnuftig sannolikhet. Sanningen förer öppet språk och öfvertygar eller öfvertygar icke. Sannolikheten åter smyger sig så sakta fram och gör ingen man förnär, just emedan hon lika mycket tycks tillhöra rätt som orätt, öfvertygar lättast dem, som vilja bli öfvertygade utan att behöfva tänka, öfvergår sluteligen till allmän opinion, och visar sig plötsligen, som den vissaste visshet, emedan tusende munnar försäkra att så är. Vid denna den Christna Lärans rening, som skulle grunda sig endast på Exegetikens pröfning och förklaring af dess Historiska urkunder, var ju ej fråga: Hvad är här Religionen? Hvad är dess anda? Hvad är i följe deraf rätt? Hvad är orätt? Utan hvad sades, hvad påstods, hvad skrefs på några ställen i Judeen för sjutton hundrade år sedan? Om detta blef utredt, så var det facta, låt vara, af Historisk visshet. Men Historisk visshet är ju ändå ej förnufts-visshet? Den vissaste Historiska visshet är ej ändå annat för förnuftet än den sannolikaste sannolikhet. Men sannolikheten kan ändå dragas än åt en sida, än åt en annan, och framför allt åt den sidan som man älskar. Hvad var då sannolikare, än att man för sjutton hundrade år sedan hade samma tänkesätt, som i det adertonde seklet? I synnerhet, som man med besvär bildat sig detta tänkesätt genom observationer, på sjelfva menskliga naturen, som väl alltid måste vara sig lik, och tyckte att jemnförelsen emellan upplysningens tidehvarf och hvart och ett annat i alla fall skulle vara mer smickrande för det sednare.

Så jämkades Uppenbarelsen så småningom till öfverensstämmelse med hvad man kallade sitt sunda förnuft. Så afprutades litet efter hand, än af den ena, än af den andra bland dess läror. En sattes å sido, emedan den ej mera var lämpelig för tiden, en annan emedan den ej hade någon praktisk nytta, den tredje, emedan den egenteligen borde så varsamt behandlas, att det var bäst att ej röra vid den tills en opinion i Religionsämnen formerade sig hos den upplysta allmänheten, som ur Uppenbarelsen blott uttog hvad den med sig fann öfverensstämmande, och som benämndes med namn af förnuftig Christendom. Skada blott, säger Lessing, att man ej så noga vet hvarken hvar förnuftet eller Christendomen sitter i honom! Hvad var det då för läror, som man så satte i skymmundan, och med varsam tystnad förbigick? – Skola vi ge ord åt denna tyftnad? – Eller som man, genom tusende förklaringar, hämtade ur Exegetikens vishets-brunn, sökte försigteligen ge en annan vändning, under förväntan att Upplysningen skulle komma i sin meridian, och Tidehvarfvet blifva moget att höra ett rent språk? Hvad var det för läror? Eller för att gå rakt på saken, hvad var det i synnerhet för en lära? Hörde den blott till Religionens utanverk, eller var det sjelfva grundvalen, än hvilken ingen annan kan läggas, Rom. 3: 11. Vi vilje tala ett rent språk. Denna Lära, som man ej vågade uppenbart neka, men som föreföll högst oläglig, emedan man ej rätt viste, hvad man skulle göra af den; denna Lära var ingen annan än den: att Guds Son, sann Gud, är uppenbarad vorden i köttet, har för oss lidit, dödt, uppstått, och dermed betagit döden sin udd och helvetet sin seger och försonat verlden med Gud – med ett ord: den sanna, himmelska Försonings-läran. Denna Lära är det, som i skriften lofvar salighet genom Tron på Christum. Denna Tro upphör man ej att predika, hette det. Men hvilken Tro? En historisk – som innefattade, att fyra tusen år efter verldens skapelse uppstod en Jude vid namn Jesus, af Gud utrustad med utomordentliga egenskaper, som predikade för menniskorna en ren Religion, frälste sina Landsmän från den Mosaiska Lagens band, offrade sig sjelf såsom ett tecken att inga offer mera behöfdes, lärde att ingen sinnlig dyrkan mer är af nöden för att försona Gud, återlöste menniskorna från mörker och fördomar – eller huru man förklarade Läran om en återlösning – och gaf sluteligen i sitt lefverne och i sin död de renaste moraliska efterdömen. – Rätt väl! – Men denne utomordentlige Man, denne så högt begåfvade Lärare, att han väl må kallas Gudomlig, är i andelig måtto vår Herre, vår Försonare, vår Saliggörare; hvad han lärt är allt så visst och osvikeligt sannt, som hade Gud från himmelen talat det till oss, och på honom skole vi tro. – Det följer ej. Ingen man, han må vara så högt begåfvad, så utomordentelig som hälst, är i andelig måtto min herre, ingen man kan vara min försonare, min saliggörare, på ingen mans ord kan jag i min eviga Salighets

angelägenheter tro, som på Guds. – En sådan Lära står ej att hjelpa genom några förklaringar, genom någon försköning. Antingen är Christus Gud, eller är Christendomen afguderi: så sade redan Leibnits. Är det denna Lära i hvilken den vise hänryckt skådar all Gudomens hemlighet, som den fromma enfalden saligt känner i sitt bröst, som talar i de heliga Skrifter, det eviga lifsens ord? Hvad är mig Christus, vore han den störste bland dödlige? Hvad kan han göra till min salighet? om jag ej kan utropa med Johannes? Thenne är Sanner Gud och det eviga lifvet. Joh. Ep. 5:20. Och han är försoningen för våra synder; icke allenast för våra, utan ock för hela verldenes. C. 2:2. Ingen kan känna en renare, innerligare vördnad för de heliga skrifter än jag. Men så fast är jag öfvertygad om denna Gudomliga Läras sanning, att om genom något obegripeligt och högst olyckligt öde dessa Skrifter på en gång försvunne från jorden, så skulle likväl Uppenbarelsens ljus ej vika från mennisko-själen, så skulle likväl Religionen till dagarnas ända ej predika annan lära än den om en Gud som försonat verlden. Ty Guds rike står icke i ordom utan i kraft; 1 Cor. 4: 20.

Jag vill ej här, emedan det ligger utom min plan, tillintetgöra de serskildta inkast, som ett så kalladt sundt, men i sjelfva verket högst osundt förnuft vanligen gör emot denna lära. Emot det sunda förnuftet, emot den rena, oförderfvade religiösa känslan är den så litet stridande, att dess oemotståndeliga utspridande just hade sin grund i dess öfverensstämmelse dermed. Alla dessa inkast härleda sig ifrån ett sens commun, som vill upphäfva sig sjelf till vetenskap och philosophi, hvartill det, såsom sådant, är platt odugeligt. Det tror sig blott vara något i detta afseende sedan dess rena känsla är förlorad, och det sjelf förstockadt. Att det då med sin visdom blott invecklar sig i motsägelser, derpå har jag anfört exempel straxt i början af denna Skrift, och det har jag nu äfven visat. – Emellertid må denna Sens communs-Philosophi, denna så kallade upplysta Christendom, denna förnäma naturliga Religions-lära – ty allt detta är en slägt – nedstämma sina anspråk. Jag torde en annan gång vidare stå till deras tjenst. Emot dem är nu ej svårt att finna goda vapen, och jag känner rätt väl att jag förstår föra dem.

Jag vill blott nämna ett par sådana inkast, emedan de tjena mig till att fullborda målningen. Ett af de förnämligaste emot läran om en Gudomlig återlösare hämtades från begreppet om det Gudomliga Väsendets Enhet. Ty med den urgamla, heliga läran om Treenigheten var det nu kommet så långt, att hvar och en med blott så mycken Sens communs-philosophi, att han viste räkna på fingrarna, deri kunde peka på orimligheten. Ty tre är ju ej Ett? ingen ting kan vara klarare. Då Treenigheten på det sättet var affärdad; låt se hvad begrepp man gjorde sig om det Gudomliga Väsendet såsom Ett! Nu kunde väl ej, enligt det bekanta förfarandet, Guds existents också anses som ett factum. Vissheten derom kunde således blott komma närmast intill vissheten af ett factum – det vill säga: Guds existents måste vara nödvändig till att förklara ett gifvet factum. Detta gifna factum var Naturen sjelf. Guds existents var nödvändig såsom Naturens orsak. Nu är tydeligt, att ju mindre egen sjelfständighet en verkan visar sig äga, ju mer afhängig måste den vara, och ju nödvändigare blir det att till dess förklarande antaga en främmande orsak. För att ett sådant bevis skulle kunna föras om Naturen, måste den således sjelf synas vara utan all inre sjelfständighets-princip, det vill säga utan eget lif. Är den åter sjelf blott död mekanism, så måste så mycket säkrare, den sjelfständiga, verkande kraften ligga utom den, och vara den första orsaken till alla de synbara verkningarna. – Så såg beviset ut för en Guds existents. Följakteligen, ehuru Naturen i sina enskildta alster visade åtskilliga symptomer både af lif och förnuft, så kunde den likväl i det hela ej en gång jemnföras med ett oskäligt djur, utan kom närmast i förträfflighet intill en ofatt, liflös klump: – och det allt till Guds ära. Nu var likväl denna klump både af ofantlig storlek, och äfven på det sinnrikaste sätt inrättad: det förra var naturligtvis tecken till verkmästarens magt, det sednare till hans vishet. Man kunde gå än längre, ju nogare kunskap man hade om denna ofantliga storlek, och denna sinnrika inrättning, ju mägtigare och visare, ju större skulle Gud blifva för begreppet. För att höja detta begrepp, så ansågs derföre nödigt att i allmänna undervisnings-böcker i Religionen anföra åtskilligt ur Astronomien om Sol-systemernas inrättning och himla-kropparnas storhet, ur Physiken om de tre Naturens riken med deras under, vidare åtskilligt om menniskokroppens förunderliga byggnad m. m. – I en ibland de berömdaste Christeliga Läroböcker, och som äfven nu står att få i svensk drägt, finner man allt detta omrördt. Der, heter det vidare: ”hur mägtig Gud ”är, se vi ibland annat deraf, att

han gif”ver så många millioner menniskor och djur ”deras uppehälle. Endast i Sverige lefva un”gefärligen tre millioner menniskor och på ”hela jordklotet ungefärligen tusende millio”ner m. m. Om man nu betänker, huru outsäg”ligt mycket fordras till deras föda och mät”tande, så måste man häpna öfver Guds magt”. Hvilken mägtig Gud! eller rättare: hvilka begrepp!! Kan man genom någon stegring i begrepp ifrån det ändeliga komma till det oändeliga? Är Gud mindre oändligt upphöjd öfver millioner Sol-systemers mängd än öfver den uslaste mask? Antingen finns ej om Honom den ringaste idé, ej en gång som aningen af en aning, eller också om den finns, så säger redan den minsta skymt deraf, att Hans väsende är ojemnförligt, är evigt. Och myriader verldars mängd, om de kunde uppräknas, med alla sina planeter, månar, naturs-riken och närande och tärande invånare, äro ett lika så litet bevis på Hans Allmagt, som det ringaste stoft-korn. Tillbedjande tänker Honom så det enfaldigaste förnuft. Och likväl tror denna vansinniga platthet sig ej kunna ge Ungdomen nog värdiga begrepp om Gud, utan att styckevis framvisa dessa rariteter! Det är en uselhet, för hvilken ej språket har något uttryck. Men hela räsonnementet, om ett sådant bevis för Guds existents, är grundfalskt, liksom all denna förmenta philosophis visdom, och låter ganska kort affärda sig. Antingen är verlden ändlig eller oändlig till tid, rymd och kraft. – Är den oändlig? – Väl! ingen oändlighet faller innom någon erfarenhets-gräns. Ni kan således ej i denna oändliga egenskap antaga Naturen såsom ett gifvet factum, såsom en gifven verkan, och kan således ej dertill söka någon förklaring eller orsak. Är den ändlig? då har ni ett gifvet factum, en gifven verkan; men till ingen ändlig verkan behöfver ni antaga en oändlig magt, såsom orsak. Hvad får ni således? – En ändlig Gud!! Ett nytt prof af de ohjelpliga orimligheter i hvilka Sens commun förfaller, så snart det går ifrån sin känsla, och vill med anspråk af vetenskap räsonnera i högre och andeliga, det vill säga, philosophiska ämnen.

Ett annat inkast mot den sanna Försonings-läran hämtade man ifrån sin moral. I sjelfva verket, hvilken Gudomlig tillfyllestgörelse behöfdes det för en moral, som här på jorden beqvämligen kunde nå sitt mål, hvilket ej var det goda utan det nyttiga? Ja, så nedriga begrepp hade man om Försoningen, att man kunde anse den vara för Dygden hinderlig och ett hyende för synden. Då deremot den höga, stränga Dygd, som sjelf upplyfter själen öfver allt verldsligt, ej kan tänka sig sjelf utan en Gudomlig tillfyllestgörelse. Men, som sagdt, nu hade Moralen nedsjunkit till en helt och hållet verldslig Försigtighets- och Hushållslära; och Religionen var blott till för att inskärpa dess bud, på det, att om egennyttan för lifvet ej kunde förmå menniskan att vara nyttig, hennes egennytta för evigheten åtminstone måtte beveka henne dertill. Det är likväl verkeligen en Sublim fräckhet att sträcka egoismens, fördelens, vinningslystnadens beräkningar på andra sidan grafven! Då Religionens anda var så bortviken, ej under att dess drägt och dess språk ej mera voro sig lika! Det är naturligt att andagten vill hafva andra uttryck än hvardags-språkets. Derföre hafva i alla åldrar, bland alla Nationer, Gudstjenstens språk och musik bibehållit sig vid det gamla, som i sig sjelf är vördnadsbjudande. – Allt detta var nu fördomar, som lände upplysningen till vanära, och ej kunde rimma sig med de usla begrepp, som voro gängse om korrekthet i språk. Ur undervisningsböcker, ur psalm-böcker, ur hela Gudstjensten skulle derföre alla märken af ålder i språk utplånas, allt skulle städas. Man skulle följa med sitt tidehvarf. Allt skulle moderniseras: Och man vann dervid, att nu i Kyrkan taltes samma språk som på torget! Man förlorade dervid så mycket mer, som dermed äfven det vackra bibliska språket utträngdes så ur undervisningen, som Gudstjensten. Men nya Testamentets språk är ej blott tillfälligt och nationelt. Dess bilder bära för alla tider stämpeln af det genuinaste Genie, af en Gudomlig inspiration. De äro ej bubblor, hvarmed en fåfäng inbillningskraft leker, eller som en het känsla drifver i vädret. De äro inga glänsande vattendroppar, utan verkliga ädel-stenar, som fångat ljuset i sitt sköte, lysa af egen glans, och derigenom äga värde för alla tider. – I det stället fick man ofta från Predikstolen höra städade, prunkande predikningar, som hunnit sjelfva det odrägliga idealet af vidrighet – den plattaste platthet i tanka, den svullstigaste svullst i uttryck. – Jag känner att det är tid att sluta. Ty jag har nu kommit till det, som stundom varit samtida med mina egna öron.

Det är likväl ännu ett phenomen i hela denna bildning, som ej måste undgå uppmärksamheten. Till menniskan hörer ej blott förstånd, utan äfven känsla och inbillningskraft. Om hon förhärdar sig i en ensidig,

falsk och ovetenskaplig förståndskultur, så hämnas inbillningskraften och känslan sitt förtryck derigenom, att de bryta ut i moraliska sjukdomar, i svärmeri och fanatism. Det var således alldeles i sin ordning, att upplysningens tidehvarf skulle få kännas vid åtskilliga symptomer af dessa sjukdomar, och de uteblefvo ej heller. Äfven om någon sann religiös idé föll i bättre hufvuden, så följde, emedan all philosophi och hela förståndsbildningen var i uppenbar opposition dermed, att den der skulle innästla sig egenteligen i trotts af deras eget förnuft. Uppretade deraf gåfvo de detta förnuft helt och hållet på båten, och ideen, ehuru till sitt väsende sann, verkade då blott som en feber-kraft på deras känsla och inbillning och brast ut i visioner och känsleri. Sådant var fallet med Svedenborg: Zinzendorf var ej fri derför; och naturligtvis borde det gälla ännu mer om de svagare, som i dem vördade sina mästare. Den nya devotionen i Frankrike, som man kan lära känna i Chateaubriand's skrifter, är af samma karakter, men har alsingen egen kraft och utmärker sig snarare genom en förunderlig melankolisk vanmägtighet.

Vi begynte med att bestämma den nödvändiga motsatsen emellan begreppen: Tro och Insigt, Sens commun och Vetenskap, Religion och Philosophi, som i sjelfva sunda förnuftet finnes. Deraf drogo vi den slutsats, att om genom någon revolution i tankans verld en sådan odling uppstode, att det allmänna begreppet ville borttaga denna motsats, följden af ett sådant gränsornas nedbrytande skulle blifva, att sedermera egenteligen hvarken Tro eller Vetenskap, hvarken Philosophi eller Religion skulle finnas. Vi anmärkte tillika, att den enda principen för en sådan odling, kunde blott vara ett Sens commun, som ville upphäfva sig sjelf till Philosophi. Vi hafve nu ur denna sin princip utvecklat den odling, som deraf nödvändigt skulle blifva en följd, och detta i synnerhet med afseende på Religionen. Vi äge medvetande af att härvid hafva gått ärligt till väga, och att i vår karakters-målning mindre hafva haft afseende på Historiska likheter, än på föreställningens konsequents ur sin princip. Finner man färgorna för starka, så må man komma ihog, att de egenteligen måla det förvända och orimliga idealet af ett sådant Tidehvarf. Men att detta i sin verklighet ändå altid är en bild af urbilden, det kan ej hjelpas, och det hafve vi aldeles ej döljt. Vi yttrade sluteligen en förmodan om möjligheten af Philosophiens och Religionens öfverensstämmelse ur den förras högre synpunkt. Vi hoppas att denna möjelighet nu för Läsaren är tydligare, och önske att han hvarken utan nytta eller nöje af resan skall nu befinna sig mera hemmastadd tillbaka på den plats, hvarifrån vi med hvarannan utgingo.

Noter

1)

Att Religionen, för sig sjelf betraktad, hvarken har funnits eller någonsin kan finnas annorlunda än såsom grundad på uppenbarelse, är en fullkomlig sanning, som ej här är tillfälle att bevisa. Detta påstående må emellertid vara en nöt att bita på för upplyste män, som vilja hjelpa den stackars uppenbarelsen till heders medelst en inflickad så kallad Naturlig Religion, i hvilken merändels finnes hvarken Natur eller Religion.

2)

För att förklara ett exempel med ett annat: Har det någonsin fallit någon in att tvifla, det ej i naturen allt är sammanlänkadt efter den lag, att hvar verkan har sin orsak? Hämtade jag denna föreställning ur sjelfva erfarenheten, så blefve den alltid en oviss supposition – Ty alla fall kunna ej hafva kommit innom min erfarenhet. Jag skulle åtminstone tvifla på saken, tills en mängd erfarenheter gjort den sannolik. Likväl antar jag den ej som sannolik, utan som otvifvelaktig!

3)

Såsom vetenskap betraktad.

4)

Ibland dessa vittra Män, som gåfvo tonen i Frankrike och snart i Europa, befann sig äfven Rousseau nedfallen liksom ur en annan verld. – Man känner Historien om det hat och de stridigheter, som straxt skilde dem och honom. Grunden till detta hat låg ej i personliga oförrätter eller endast i Rousseaus misstänksamma, besynnerliga lynne – orsaken var, att de voro ytlige och han var grundelig – ett ägta snille, som såg djupare än de ens kunde ana. – Han hatade dem; emedan han revolterades af hela deras tendents, hvaraf han ganska väl insåg både odugligheten och skrytet. – Också grep han till ett förtvifladt medel, och återvisade häldre menniskoslägtet till en fullkomlig okunnighet, än att dess mål skulle vara en så kärnlös upplysning. – Hans motståndare hatade åter honom af instinkt. – Han var ett högre väsende, som besvärade dem och som de ej begrepo. – Montesquieu, ehuru af en mild karakter, som sparade honom förföljelser, kan sättas vid hans sida. – Han inlät sig ej i stridigheter. Men han såg långt öfver sitt tidehvarf.

5)

Vi hafve sett huru Sens Commun ville göra sin Tro till vetenskap. På det vågspelet förlorar det tron, utan att få vetenskapen. Nu få vi se huru det gör vetenskapen till Tro. Ty ett factum är hvad som tros på erfarenhetens intyg, utan att behöfva bevis. Allt slår således in, såsom vi straxt förutsade det.

6)

Jag kan ej lemna detta interessanta ämne, utan att ännu göra några anmärkningar. Jag har sagt, att vetenskaplig odling bör utmärka de bildade klasserna. Häraf torde man sluta, att jag ej ville lemna någon annan än den förstnämda helt och hållet olärda upplysningen åt de lägre och arbetande klasserna. – Alldeles! Det är min fullkomliga mening att jag ville lemna dessa klasser fullkomligt olärda och det af ren och uppriktig aktning för det sunda förnuftet. – Den enda undervisning som för dem är nödvändig innefattas i Religions-undervisningen, hvilken också naturligtvis är nästan helt och hållet muntelig, och mer talar till känslan än förståndet. Vill en och annan lära sig skrifva och räkna? Väl an! Men deras förträffliga minne, hvari de utskämma så många, som blott läst sig sjelfva till förderf, gör det för dem i allmänhet onyttigt. Men att man kunde tro sig få ett upplyst folk, om man en gång komme så långt att hvar bonde, utom sin Religion, hade lärt litet Moral, litet Geographi, litet af Fäderneslandets Historia, och litet af de första begreppen i vetenskaperna, och gud vet allt, det är visserligen högst ytligt och falskt sett. – Är det för hans timeliga eller eviga väl som man anser detta så nödvändigt? Denna upplysning, med det sunda förnuftets namn beständigt på tungan föraktar det i sjelfva verket hjerteligen. Det är liksom om man ville skämmas, att dessa bonde-själar skulle komma så olärda in i godt sällskap i himmelriket. – Dåre! med din tomma mångkunnighet, med din ytliga upplysning, med din skrytsamma, halfva, förvirrande lärdom, är du inför det oförderfvade, olärda, sunda förnuftet en usel dvärg – med några enkla frågor och inkast gör dess träffande, enfaldiga omdöme dig förvirrad, och kommer dig att rodna, om du det kan. – Denna ytliga lärdom, denna vetenskap, som vill veta allt och ingen ting vet, som nu är en så allmän pest i våra så kallade bildade klasser, har man äfven sökt påtruga bonden; och om man ej lyckats, har likväl bemödandet haft skadliga följder. Allmänhetens upplysning har i senare tider varit allmänna lösen och goda tonen. Lärde behöfva vi ej, har man sagt, men upplyste bönder och handtverkare – se der hvad som är vårt behof, och som en gång skall göra vårt tidehvarfs ära! – Jag sade: det har haft skadliga följder – genom det goda, som man tagit bort, och det odugliga, som man satt i stället. I det sednare afseendet kan man blott i allmänhet märka: att, först, en half, ytlig kunskap endast ger fördomar – att, för det andra, dessa fördomar äro så mycket svårare, som de äro lärda fördomar, fördomar som tro sig veta något. – Man behöfver blott känna allmänheten, blott tala vid den ibland dem som varit ett olyckligt föremål för ett dylikt upplysnings-experiment, som man velat lära litet Historia eller Geografi, eller Moral och så kallad förnuftig Religion, eller de nödiga begreppen i åtskilliga vetenskaper, för att höra hvilken mängd af vidunderliga föreställningar, som hårdnat i hans hufvud. – Åter i det förra afseendet: så har den otidiga upplysningen förstört den form för vitterhet och lärdom, under hvilken de endast

7)

Andan i nya Testamentets Skrifter är höjd öfver allt tillfälligt och till sitt väsende Evig. Deremot finnes i Gamla Testamentets böcker svårligen någon ting, som ej är nationellt, utom de första Capitlen af Genesis.

8)

Vill man se denna Bibel tolknings grundsatser använda för att ur Bibeln uppgöra en Religionslära, som mer liknar allt annat än den liknar Christendom så må man rådfråga en liten ej längesedan hos oss utkommen och från Tyskan öfversatt bok, kallad: Tillfredsställelse grunder för Protestantiska Kyrkans Lärobegrepp. – Så skänker man oss såsom någon ting märkeligt, hvad som i Tyskland längesedan är förlegad vara.